

קבר מתקופת הברונזה הקדומה שנתגלה בתל-אביב

מאת

י. קפלן

חפירת הקבר המתואר בזה, נעשתה כחלק מעבודת הסקר הארכיאולוגי של תל-אביב הנערכת והולכת על ידי משנת 1950, מטעם עיריית תל-אביב ומחלקת העתיקות הממשלתית⁽¹⁾.

בקיץ 1950 התחילו לחפור יסודות לבית משותף בשדרות גורדוי 93, והדחפור שהובא למקום לשם חציבת המקלט היה גורף ומעלה עמו אדמה חומה ובה הרבה אבנים, חרסים ועצמות. לאחר בדיקת האתר נתברר, שכאן גוש אדמה שצבעה שונה מצבע הכורכאר הצהבהב שבסביבתו, והוא מכיל שרידים עתיקים. החרסים שנאספו במקום העידו שהם משתי תקופות שונות, קצתם מתקופת הברונזה הקדומה, וקצתם מהתקופה הפרסית⁽²⁾.

מהלך החפירה: תחילה היה צורך לאתר את שטח האדמה החומה. הדחפור שחפר בשטח, ערך את תמרוניו ממערב למזרח, והעמיק לחפור בעיקר בחלק הצפוני של החפירה, מקום שהיתה אדמת הכורכאר קשה; עלי ידי חפירה זו נוצר קיר זקוף, ואילו בצד הדרומי, מקום שהאדמה הכילה חלקי מבנים עתיקים שהתפוררו מכוח הלחץ, שררה ערבובייה, והיה צורך לסלק כמות אדמה גדולה. עד מהרה נסתמנו גבולותיו של שטח האדמה החומה בצד צפון בצורת קו עקום אשר עבר סמוך לקיר הכורכאר הזקוף. עומק החפירה במקום זה הגיע לכדי 2.35 מ' מפני הקרקע שקודם החפירה. האדמה החומה עצמה הכילה שברי חרסים רבים מתקופת הברונזה הקדומה ועצמות אדם שרופות ושרופות למחצה⁽³⁾. באתי לכלל דעה, שנתגלה החלק התחתון של מערת קברים מתקופת הברונזה הקדומה. בשעת ניסיון לרדת לעומקו של הבור, כדי לעמוד על עובייה של השכבה שנותרה עד לרצפת

(1) מאמר זה מתפרסם ברשותו האדיבה של מר ש. ייבין, מנהל מחלקת העתיקות.

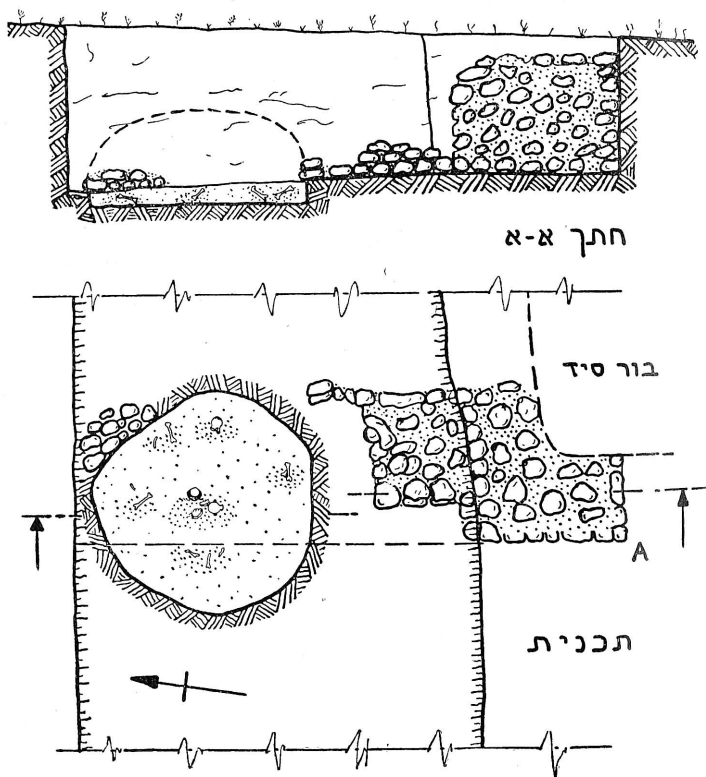
(2) תודתי נתונה בזה למהנדסים פיאסטריי וגינדל, מבעלי החברה שהקימה את הבניין.

על שניאותו להרשות לי לערוך את החפירה במגרשם.

(3) לעניין מנהג שריפת המתים בתקופת הברונזה הקדומה עיי' למשל ב. מייזלר.

ידיעות שנה י', ע' 9; קדם ב' (תש"ה), עמ' 126 ואילך.

המערה, נתגלתה רצפת הכורכאר בעומק ממוצע של 25 ס"מ. היקף המערה נתברר על ידי גילוי המשך הקו העקום, ובדרך זו נחשפה תחתית המערה והיא עגולה. בצדו המזרחי של המעגל, בעומק של 2.00 מ' בקירוב, החלה להסתמן מפולת אבנים, ובתוכה שברי חרס בני התקופה הפרסית. בהמשך החפירה דרומית למעגל הלכו והתגלו אבנים רבות דבוקות זו לזו בטיט העשוי אדמה חומה, שגם בתוכה חרסים פרסיים רבים. נתברר, שכאן יסודותיו של מבנה מן התקופה הפרסית שישב בתוך הכורכאר. במרחק של 8.50 מטר בקירוב דרומית לקיר הכורכאר הזקוף נתגלתה פנת היסוד A (ציור א). קו הקיר בנקודה זו פנה מזרחה ובריחוק של מטר בקירוב נהרס על ידי בור סיד. שרידי מבנים דומים מאותה התקופה נתגלו קודם לכן בשטחי החפירה שנערכה ברחוב ינאי, הסמוך למקום.

ציור א.

שרידי היסוד שנמצאו בתוך המפולת מצדו המזרחי של המעגל ולעברו הצפוני, הוכיחו שהמבנה בן התקופה הפרסית נבנה על גבי מערה הקברים, ומחמת בנייה זו כבר נהרסה תקרת המערה בימים קדומים; בפרצה זו דחסו את היסוד שעשוי היה אבנים, טיט וחרסים (בני התקופה הפרסית). בשעת ניקוי תחתית המערה החלו מתגלים שבריהם של כלים רבים מתקופת הברונזה הקדומה, קעריות וכדים קטנים, שרובם היו ממורקים ומשוחים אדום, אף נתגלו הרבה עצמות אדם שרופות וחרוכות. הרס רב נגרם על ידי הדחפור, וכלים רבים שנשארו שלמים לאחר ההרס בתקופה הפרסית נשברו עתה לגמרי. אף-על-פי-כן נמצא מספר כלים באתר, ואפשר היה לאחות את שבריהם.

כלי החרס: — הכלים שהוצאו ממערת הקברים היו רובם בעלי גודל בינוני או זעיר; שרידיהם של כלים גדולים לא נמצאו. רוב הכלים היו מעשה יד, מחופים אדום בגוונים שונים, ומהם גם ממורקים. הכדים, בסיסיהם היו קמורים ומיעוטם שטוחים. בתוך הדופן הפנימית של הכדים קמורי הבסיס התבלט פס אופקי דק, שכיסה על מקום החיבור של שני חצאי הכלי, העליון והתחתון (ציור ב', מס' 5, 6) הידיות הן מטפוס ידית המדף וידית הנקב, כמו כן נמצאו ידיות-זיוז זעירות ששימשו קישוט לכלי כזוג "דדים" או עיטור שבו באו ידית-נקב וידית-זיוז לסירוגין. רוב הקערות והקעריות בסיסן מעוגל ושפתן חדה ונטוייה פנימה. בתוך שברי הקערות מצויים גם שברי קערה בעלת שפה שטוחה ונטוייה פנימה, האופיינית גם לשלבים מאוחרים של תקופת הברונזה הקדומה.

בדיקה כוללת של כלי החרס השלמים ושל השברים הרבים העלתה, שהקבר הוא בן תקופת הברונזה הקדומה ¹. הוא שייך לסוג הקברים מאותה תקופה שנתגלו בעי, יריחו, תל-א-נצבה, ועוד ⁴).

הקערית הכפולה: — כדאי לייחד את הדיבור על כלי מיוחד במינו שדוגמתו המדויקת לא נתגלתה עד כה בארץ. כלי זה הוא בעל הקערית הכפולה — שתי קעריות היושבות זו בתוך זו (ציור ב', מס' 7). לחיצונה, דקת הדופן ובעלת הבסיס המעוגל, שפה חדה וידית כפולה, ואילו הפנימית יושבת דבוקה אל קרקעיתה של הראשונה ושפתה עשויה עיטור חבלים. ליד קרקעיתה נקב קטן המחבר את חלל שתיהן. הבדל הגובה

(4) עי' a) Tell en-Nasbeh I, pl. 24, fig. 28, 18, 16; b) J. Marquet-Krause, *Les Fouilles de 'Ay*, pl. LXX, 588, pl. LXVII, 21, 778; pl. LXXII, 901; c) J. Garstang, AAA, Vol. XIX Nos. 1-2; pl. IV, 10, pl. VIII No. 9.

בין שתי שפות הקעריות הוא 28 מ"מ. אין ספק, שלפנינו נר משוכלל מאוד, המזכיר בדרך פעולתו את נרות הזכוכית המחוברים לתקרה בשרשרת, שהיו נפוצים עד לפני זמן מה בכל בתי-הכנסת והכנסיות בארץ. נר כזה עשוי צלוחית של זכוכית שיוצקים לתוכה מים, ועל פני המים צפה שכבת שמן, שממנה יונקת הפתילה הבוערת^{5a}. תפקידם של המים הוא להרים את פני השמן שיהיו קרובים לפתילה וכמו כן למנוע את בזבוז השמן על ידי צמצום שטח מגעו בדפנות הצלוחית. פעולת הקערית הכפולה שלפנינו, היתה נכראה דומה לזו: הקערית הגדולה הכילה את המים והקטנה את השמן. המים חדרו מבעד לנקב ולחצו והרימו את פני השמן (לפי עקרון הכלים השלובים) והחזיקוהו בגובה המתאים לבעירת הפתילה. שטח הקערית הקטנה הוא מצומצם, והשמן מנוצל ביעילות.

קעריות כפולות נמצאו בתל א־נצבה, בקבר מתקופת הברונזה הקדומה⁵. כלים אלה הנקראים גם cup and saucer עשויים בצורה שונה נמקצת, דהיינו: הקערית הפנימית הקטנה דבוקה לצדה של הדופן הפנימית בקערית הגדולה, ולא אל מרכז הקרקעית. החופרים שם לא ציינו, אם מצאו נקב המחבר את הקעריות ביניהן, וגם חסרה בהם ידית האוזן להחזקת הכלי. נדאי לציין, שהחופרים וחבריהם שפרסמו את הדו"ח על החפירה בתל א־נצבה, התחבטו הרבה בניסיון לבאר את מטרת שימושם של כלים אלה, ולבסוף באו לידי החלטה שהללו לא שימשו למטרה מעשית כלל אלא הם תבניות של כלים גדולים ששימשו לפולחן⁶. אף על פי כן הם חוזרים ומנסים להשוותם לקעריות הכפולות של תקופת הברונזה המאוחרת. ברם, מכיוון שבקעריות מתקופת הברונזה המאוחרת יושבת הקערית הקטנה במרכז הכלי ואינה דבוקה אל דופןו, הם מהססים לומר, שגם הקעריות מתל א־נצבה נרות הם. לדעתי, גם הללו נרות הם, ואפילו לא היו נקבים בדפנות הקעריות הפנימיות שלהם⁷.

^{5a} לתולדותיו של טיפוס נר זה השייך לסוג הפתילה הצפה (float-wick) עי':

F. N. Robins, *The Story of the Lamp*, Oxford University Press 1939, p. 75. על כך העירני מר ויונפרוינד מת"א, ותודתי נתונה לו בזה.

⁵ עי' [878-884] Tell en-Nasbeh, pl. 43

⁶ עי' שם, ע' 71.

⁷ עי' למשל J. G. Duncan, *Digging up Biblical History* I, p. 78, ועי'

דעה מתנגדת Lachish, II, p. 41, אולם עלי לציין, שבירי נמצא חלק קערית כזאת מתל א־ראס (אשדוד העתיקה), ובה סימנים ברורים של פיה בתוך הקערית הקטנה, כדוגמת הפיה

גם הנר מגבעת בית המטבחיים הוא כלי משוכלל מאוד. ניצול רעיון השמן הצף על פני המים, ההבדל בגובה שפות הקעריות, המונע את השפעת הרוח על הפתילה הבוערת, וידיית האוון המקילה את החזקת הכלי בשעת תנועה, הם כשלעצמם פרי מחשבה רבה. אבל הרעיון לנקוב את דופן הקערית הקטנה הוא אמצאה חשובה. ותמוה הדבר, למה לא התפשטה אמצאה יפה זו ברבים ואבדה כמעט כליל, ורק לאחר אלפי שנים של שימוש בנרות גסים ופרימיטיביים חזרו הרעיונות הגלומים בטיפוס נר זה והופיעו שנית, כנראה, בתקופת הביזאנטית, בצורת צלוחיות הזכוכית של ימינו^{7a}). ההסבר היחידי הוא, שהמצאת הנר הזה נולדה בתחום מקומי מצומצם, ומחמת תנאי החיים והתחבורה הראשוניים של תקופת הברונזה הקדומה, נידונה לכלייה או נשתכחה מיד לאחר הופעתה^{7b}).

*

סוף דבר: — בחקירת גבעת בית המטבחיים נתברר, שעוד כמה קברים מסוג זה היו קשורים ביישוב הקטן מתקופת הברונזה הקדומה, שרידינו נתגלו במורד המזרחי של גבעה זו. שרידי יישובים אחרים מתקופה זו נתגלו על ידי תל-אביב ברחוב הבשן ובתל השאש. בחפירות בתל ג'רישה נתגלתה שכבת ברונזה קדומה בחלק הצפוני של התל⁸), כמו כן נתגלה קבר נוסף בבני ברק על המורד הצפוני של גבעת רוקת, הצופה על פני בקעת הירקון⁹). גם בראס-אל-עין נחשפו שרידי יישוב מתקופה זו¹⁰). כל אלה מעידים, שבקעת הירקון רחשה חיים בתקופת הברונזה הקדומה, והם רומזים על שרידים קדומים רבים הגנוזים באיזור החוף של הארץ, והמחכים עדיין למעדר החופר. ואכן מתוך סיורים שונים בסביבותיה של תל-אביב

הנמצא לעתים תכופות על שפות פיות הנרות מכל התקופות תקופת הברונזה, הברזל וכו'. אבל נראה, שבצר הקעריות הכפילות מתקופת הברונזה המאוחרת, שלא היה בהן נקב בדופן הקערית הקטנה, קיים היה סוג בעל נקב ועי' למשל: Megiddo II pl. 86, 18. על השערות אחרות בענין הפקידו של כלי זה עי' a) R. A. S. Macalister, *Gezer* II, p. 184 b) A. G. Barrois, *Manuel d'archéologie biblique* I, p. 437.

7a) כנ"ל F. W. Robins,

7b) הופעות דומות, כנראה בודדות, מצויות גם בתקופת הברונזה התיכונה א' וב'.

ועי' Megiddo II, pl. 9, 21; 45, 19

8) עי' הסקירות על החפירות ב-QDAP, Vol. IV, 208 & Vol. X, 1938

9) ידיעה זו ק'בלתי מד"ר רגנסבורג מבני-ברק, שהואיל להראות לי גם חלק מהכלים שהוציאו מקבר זה, ותודתי נמונה לו בזה.

10) עי' QDAP, Vol. V, p. 113 ff.

יכולנו לציין כמה מקומות נוספים, שגם הם אתרים מתקופת הברונזה הקדומה, ואלה הם: אזור (יאזור) שליד מקוה ישראל, אל-מע'אר שליד גדרה, לוד וגמזו.

